

УДК 130.2+141.319.8+1:316.3

Т. В. Коваль,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ryabina11@meta.ua

СТРАХ СТАРОСТІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Розглянуто філософські погляди на старіння людини в діахронічному розрізі. Виділено основні аспекти поглядів на процес старіння. Окреслено трансформацію поглядів на старість людини – від прийняття її як природного процесу до спроб пропагування активного довголіття. Проаналізовано класифікації віку людини, а також філософські роздуми щодо можливих причин старіння. Осмислено філософські аспекти зародження геронтологічного знання як вчення про старіння. Здійснено розгляд перших спроб у філософській думці означити поняття "страх старості".

У природі людини закладено, на наш погляд, два антагоністичні процеси: біологічний процес самознищення (старіння організму та смерть) та прагнення до вічного життя і молодості. Саме ця антагоністичність й породжує людські пошуки "еліксиру вічної молодості", сенсу свого буття, осмислення життєвого шляху та намагання самореалізації. Усвідомлення примарності біологічного безсмертя і підсвідоме заперечення акту смерті як конечності буття змушує людину втілювати мрію про безсмертя: у своїх діях, працях, вчинках. Однак, це не дає відчуття повної "захищеності" від тривкості свого існування та біологічного механізму старіння тіла. Тому у людини й виникає страх старості та страх смерті. Ці два види страху уособлюють конечність буття як біологічного, так і соціального. Зрозуміло, що їх вияви дещо різняться.

Дослідження старіння людини лежить у міждисциплінарній площині, тому його вивченням займалися вчені різних галузей знань. Так, психологічні аспекти старіння та страху старості розглянуто у працях О. Кранової, О. Лідерса, Д. Райгородського, Г. Крайга, Я. Стюарт-Гамільтона, спроба філософського осмислення старіння здійснена у працях Т. Карсаєвської, О. Шаталова, М. Александрової, С. Лішаєва, І. Жданової, Н. Рибаків, В. Альперовича. Також значна увага приділяється й геронтологічним та геріатричним проблемам старіння людини. Однак, зважаючи на те, що поняття "страх старості" досі термінологічно не артикульоване, вважаємо за необхідне дослідити філософський розріз розуміння страху старості.

Тому метою даного дослідження є аналіз філософських дефініцій старості, страху старості, його суттєвих ознак та причин, трансформацій поглядів суспільства на старість та відношення до людей похилого віку.

Як відомо, ще філософи античності у своїх працях звертають увагу на старість як особливий етап життя людини. Так, Гіппократ вважав, що вікові етапи життя людини кратні семи рокам. На його думку, життєвий цикл людини можна поділити на сім етапів: дитина (до 7 років), підліток (до 14 років (7×2), юнак (до 21 року (7×3), молода людина (до 28 років (7×4), дорослий чоловік ("муж") (до 49 років (7×7), людина похилого віку (до 56 років (7×8). При досягненні останньої вікової межі "...звідси починається старість" [1: 434]. Тобто старість є останнім етапом онтогенезу.

Старечий вік, а, отже, і життя старих людей Гіппократ охарактеризував так: "Старі – холодні і вологі, оскільки вогонь з них виходить і прибуває вода так, що відбувається знищення сухості і відновлення вологи" [1: 456].

Внесок у розуміння старості здійснено Платоном. Він вважає, що не лише життя людини в старості, а саме сприйняття своєї старості людини, передусім, залежать від характеру та особистісних якостей: "Хто вів життя впорядковане і був людиною добродушною, тому і старість лише в міру важка. А хто не такий, тому, Сократ, і старість, і молодість буває тяжка... і людині доброго складу характеру не так легко переносити старість у бідності, а тим паче людині поганій, якою б багатою вона не була, завжди буде в старості якось не по собі [2: 94]". Отже, ним помічено зв'язок умов життя у старості з характером людини.

Також обґрунтовано й доцільність геронтократії, в самій концепції держави Платона стверджується, що керувати нею мають не лише філософи-мудреці, але й має бути обов'язковою вікова ієрархія: "...керувати повинні ті, хто старше, а підлеглими – ті, хто молодше" [2: 199].

Підкреслимо, що особливої уваги заслуговує напрацьована ним вікова періодизація життя людини, в основу якої покладені соціальні та суспільні її обов'язки: "Термін взяття шлюбу для дівчини буде з вісімнадцяти до двадцяти років... для молодого чоловіка – з тридцяти до тридцяти п'яти років... Для отримання державних посад встановлюється вік: для жінки – сорок років, для чоловіка – тридцять. Військову службу чоловік повинен нести з двадцяти до шістдесяти років, а жінка ..., лише після того як вона вже народить дітей – і до п'ятдесяти років" [3: 263]. Тобто, соціальна старість для чоловіка настає, як вважає Платон, з шістдесяти років, а для жінки – з п'ятдесяти.

Розглядав античний мислитель й становище старої людини у суспільстві та сім'ї. Платон особливу увагу приділяє людям похилого віку. По-перше, він вважає людей найціннішим скарбом для їхніх сімей та

закликає особливо поважати старість, бо "...у кого в домі є коштовний скарб у вигляді батька, матері або їх обтяжених старістю батьків, той не повинен думати, ніби в нього може з'явитися більш значна святиня: ні, батьки в його помешканні складають святиню його дому, якщо господар помешкання поважає їх... у нас не може бути ніякої святині, більш цінної перед образом бога, ніж батько чи дід, згорблений старістю; таке ж значення має і мати"... [3: 433-434]. По-друге, Платон виголошує потребу встановлення покарання за погане поводження з батьками і, навіть, вважає, що рабу, який сповістить про жорстоке поводження зі старими людьми необхідно дарувати свободу: "...правильно було б встановити такий закон: якщо хтось у нашій державі зневажає своїм обов'язком по відношенню до батьків і не буде заохочувати й виконувати всі їх бажання скоріше, чим бажання своїх синів, всіх своїх дітей і навіть чим свої власні, нехай постраждалий повідомить, сам або через посланого, трьох найстаріших стражів закону, а також трьох жінок – опікунів шлюбів. Вони ж потурбуються і покарають кривдників побоями та тюрмою..." [3: 434]. Тобто, безтурботне життя людей похилого віку має охоронятися законом.

Тому наголосимо, що страх старості, за Платоном, є результатом страху смерті: "... коли кому-небудь близька думка про смерть, на людину знаходить страх і захвачують її роздуми про те, що раніше на думку їй не приходило..." [2: 95].

Аристотель одним із перших серед філософів античності підійшов до періодизації життя людини комплексно та дав опис рисам характеру, притаманних кожному з періодів людського існування. Так, філософ виділяє три вікові періоди – юність, зрілість і старість [4: 216]. За Аристотелем, "люди похилого віку нічого позитивно не стверджують; все роблять меншою мірою, ніж потрібно; вважають, але нічого не знають; нерішучі, бо завжди вживають слова "можливо" та "напевне"; підозрілі; недовірливі; малодушні; жадібні; боязливі; чіпляються за життя; егоїстичні; живуть для корисного, а не для прекрасного; більш безсоромні; не зважають на складові репутації; не піддаються сподіванням; більше живуть спогадами, ніж надією; говіркі; несхильні бажати; в житті більше керуються розрахунком, ніж серцем; вчиняють несправедливо..." [4: 218-220]. Тобто філософ наділяє старих людей не найкращими якостями. Отже, має досить песимістичний погляд на їхню соціальну цінність.

Та все ж він дав означення хорошої (щасливої) старості та її основних умов: "Хороша старість – це старість, яка пізно настає і водночас безтурботна: не має щасливої старості ні той, хто старіє рано, ні той, чия старість, настаючи пізно, супроводжується стражданням. Хороша старість є наслідком як хороших фізичних якостей людини, так і благополучної долі...". Але краса старої людини для Аристотеля полягає в "... наявності сил, достатніх для виконання необхідних робіт, та в безтурботному існуванні завдяки відсутності всього того, що соромить старість" [4: 111].

Старість як повноцінний етап людського життя розглядав у своїх працях відомий римський філософ Марк Туллій Цицерон. Основні роздуми про старість, її особливості, переваги та недоліки викладено у його праці "Катон Старший, або про старість". Думки Цицерона, на наш погляд, зосереджені на таких аспектах. По-перше, він постулює неминучість та природність процесу старіння, бо "... не може здаватися злом те, що засновано та неминучому законі природи, і це, передусім, стосується старості" [5: 359].

По-друге – вважає, що самопочуття людини в старості, передусім, детерміноване її характером, вчинками, наявністю чи відсутністю мудрості, оскільки "... у старих людей стриманих, неконфліктних і добрих старість неважка, а гоноровий та конфліктний норов нетерпимі в будь-якому віці" [5: 360].

По-третє, він вперше, як видається, намагався виділити причини, чому старість вважається немичною у тогочасних європейських спільнотах та звести їх до чотирьох: "... якщо я намагаюсь досягнути розумом всі причини, чому старість може здаватися жалюгідною, я з'ясовую, що їх чотири: перша – та, що старість ніби віддаляє від справ; друга – що вона ослаблює тіло; третя – що вона позбавляє нас майже всіх насолод; четверта – що вона наближає нас до смерті" [5: 363]. Отже, філософ не просто виділяє основні причини старості, але й намагається спростувати їх, наводячи приклади відомих на той час людей похилого віку, які вирізнялися своєю активністю, мудрістю благородними вчинками. Та все ж ці аргументи звучать непереконливо, навіть для самого їх автора.

Також Цицерон намагається виділити основні переваги старості, які властиві саме цьому віку. Зазначимо, що вони властиві, передусім, найблагороднішим представникам старечого віку: мудрість, турбота про майбутнє покоління, працелюбність, зваженість у прийнятті рішень. Але наведені переваги старості детерміновані, передусім, особистісними якостями людини, а не її віком. Крім того, здійснивши аналіз особливостей старечого віку, намагаючись показати переваги старості, Цицерон все ж робить висновок, який суттєво вплинув на уявлення про старість інших філософів в майбутньому: "... старості потрібно опиратися ... Як борються з хворобою, так потрібно боротися й зі старістю" ... [5: 369].

Цінність дослідження старечого віку Цицероном, на наш погляд, полягає у тому, що це одне з перших ґрунтовних досліджень старості, в якому розглянуто її фізіологічні й соціально-культурні аспекти. Проте, незважаючи, на намагання філософа, показати привабливість даного вікового періоду, він сам приходиться, як видається, до дещо парадоксального висновку, що старість – це хвороба, з якою потрібно боротися. І всі дослідження європейських мислителів у подальшому будуть підпорядковані цій думці. Вчені також намагатимуться знайти "ліки" від старості, замість того, щоб розробити стратегію підготовки людини до

настання старечого віку, навчити її пристосовуватися до нового соціокультурного статусу, ознайомити із способами адаптації до життя в старечому віці.

Уявлення про життя людини загалом та старість зокрема відомий філософ Сенека Луцій Анней виклав, на наш погляд, у таких філософських трактатах як "Про швидкоплинність життя" та "Про стійкість мудреця". За Сенекою, поняття "життя людини" є досить умовним за змістом, оскільки кількість прожитих літ завжди більша за кількість дійсно (по-справжньому) прожитих. Тому "...нехай сивина і зморшки не заставляють тебе думати, що людина прожила довго: скоріше за все, вона не довго прожила, а довго пробула на землі..." [6: 49]. І варто звернути увагу також на вікові обмеження, які наводить Сенека: "Закон не бере в армію після п'ятдесяти; не призначає в сенат після шістдесяти..." [6: 65]. А сенат, як відомо, і означає "зібрання старих". Тобто, законом Давнього Риму визначались вікові обмеження й для найвищих громадських і урядових посад, що можна розглядати як свого роду ейджизм.

Щодо старості, то філософ вважає, що в цьому віці пізно щось починати, вона застає людину, ніби, раптово: "Старість зненацька падає всією тяжкістю на їх ще дитячі душі, а вони до неї не підготовлені, вони безпорадні та беззбройні. Вони нічого не передбачили завчасно і з подивом розуміють, що раптово зістарились: адже вони не помічали щоденного наближення до кінця [6: 50]". І надалі стверджує, що лише мудрість є недоторканою для старості, бо "...ніщо не в силах протистояти старості, яка все змітає і перетворює в руїни. Але те, що освячене мудрістю, для старості недосяжне..." [6: 59].

Але звернемо й увагу на те, що Сенека не найкращим чином характеризує людину похилого віку. Він вважає, що люди похилого віку неначе чіпляються за життя і тому зі страхом помирають: "Дряхлі старці будь-якою ціною намагаються вимолити собі ще хоч декілька років і використовують будь-які хитрощі, аби виглядати молодше; більше того – їм вдається і себе обманути, і вони з такою наполегливістю навіюють самі собі приємну брехню, ніби надіються обманути разом і смерть..." [6: 52]. Філософ зауважує, що лише мудрець вмів правильно старіти і зустріти без остраху смерть, пересічна ж людина, нехай навіть і старечого віку, нічим не відрізняється від дитини: "Вони зберігають всі недоліки дитячої душі, хіба що додають до них більш серйозні хибні переконання; вони відрізняються від дітей лише зростом і тілесним розвитком..." [6: 77]. Як бачимо, його погляди про стару людину теж досить песимістичні.

На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує й праця Роджера Бекона "Про таємничі дії мистецтва та природи і про нікчемності магії", в якій філософ ставить перед наукою завдання продовжити життя людини до термінів, які відповідно до Біблії, проживали перші люди після гріхопадіння, тобто близько тисячі років. Продовження життя людини до значного терміну він називає "останнім рівнем всіх можливостей мистецтва і природи". Він обґрунтовує свої погляди на терміни життя людини, вважаючи людину безсмертною, а також зауважуючи, що люди після гріхопадіння мають коротке життя. Він акцентує увагу на двох чинниках, які впливають, на його думку, на тривалість життя людини – "режим, який необхідний для здоров'я" та спадковість [7: 443]. Під першим ним розуміється поняття, на наш погляд, яке на сьогодні має назву "здоровий спосіб життя". Філософ вважає, що останній включає особливості харчування, сну, рухливості, дихання і душевних пристрастей. Однак, на його думку, по-перше, режим, необхідний для здоров'я не може подолати наслідків гріхопадіння праотців, тому людина зможе прожити стільки, скільки дозволить "природа, сприйнята від батьків", а по-друге, не існує досконалого рецепта режиму, необхідного для збереження здоров'я людини. Середньовічний мислитель вважає, що потрібно також боротися з акцидентальними властивостями людського існування, які й є причинами старіння, зокрема з наслідками гріхопадіння праотців.

Також Данте Аліг'єрі у своєму творі "Бенкет" при роздумах про благородну людину торкається й теми періодизації життя людини. Він порівнює життя людини з дугою, вважаючи, що воно піднімається до деякої межі та йде на спад. Оскільки життєвий шлях кожної людини різний, то і дуги – різні. Філософ вважає, що пік, розквіт життя більшості людей знаходиться між тридцятим і сороковим роками життя, а у людей досконалих – співпадає з тридцять п'ятим роком.

Наголосимо, що вікова періодизація А. Данте має свої особливості. По-перше, він один із перших виділяє такий етап життя людини, як одряхління, тобто поділяє старість на етапи. По-друге, вікова періодизація ним здійснюється на основі аналізу поєднання у людини протилежних якостей. По-третє, в основі його вікової періодизації, лежить не тільки і не скільки поєднання протилежних якостей, а скільки вік Ісуса Христа. Як вважає А. Данте, останній пішов у свій розквіт – тридцять п'ять років. Крім того, філософ порівнює етапи життя людини з порами року та поділом доби на часові відрізки.

Отже, А. Данте виділено такі чотири періоди життя людини: юність (жар і волога), що відповідає весні – до 25 років; зрілість (жар і суша), що відповідає літу – від 25 до 45 років; старість (холод і суша), що відповідає осені – від 45 до 70 років; дряхлість (холод і волога), що відповідає зимі – надлишок життя, довжиною приблизно 10 років [8: 253–255]. І тривалість життя залежить, на його думку, від двох факторів – якостей людини і спадковості. Найдосконалішим етапом життя людини він вважає зрілість.

На наш погляд, важливість розгляду роздумів А. Данте полягає в тому, що він один із перших називає старість третім віком: благородна людина в старості має володіти чотирма якостями (мудрістю – бути обережним, знати сучасне і вміти передбачати майбутнє; справедливістю; щедрістю; добротою –

думати про хороше і вислуховувати хороше). І оскільки одряхління є завершальним етапом життя людини, в якому благородна душа повертається до Бога і чекає з великим бажанням кінця свого життя, то одряхління, за А. Данте – це чекання смерті як причина людського страху старості.

Франческо Петрарка теж осмислив старість у таких своїх творах, як "Старечі листи" та "Лист до нащадків". В його роздумах можна виділити три основних акценти щодо старості. Старість майже синонім слова "хвороба" і настає вона у 60 років, бо "... колір обличчя був свіжий, між білим і смуглявим, очі живі і зір протягом довгого часу незвичайно гострий, але після мого шістдесятого року він, незважаючи на очікування, настільки ослаб, що я був вимушений, хоча й з відразою, використовувати окуляри. Тіло моє, все життя повністю здорове, осилила старість і оточила звичайним колом хвороб" [9: 675]. Однак автор зазначає, що старості піддається лише тіло людини, душа ж навпаки розвивається, відтак, "... старість – хвороба тіла, здоров'я душі..." [9: 660].

Старість – це близькість смерті як власної (бо у людей похилого віку залишається саме коротке життя), так і близьких та друзів: "Але така гірка доля старіючих, що вони часто вимушені оплакувати смерть своїх друзів..." [9: 675]. Крім того, старість – це час підведення підсумків, її не потрібно соромитись, а також це час для натхненної щоденної праці: "... якщо соромитись старіння, то чи не краще соромитись того, що я зовсім не жив, так як одного без іншого не буває?" [9: 660]. Тобто, він пов'язує з працею (скоріше розумовою) тривалість людського життя, бо "... вони трудилися більше, а не жили довше, або якщо довше, то лише тому, що без праці життя не життя, а в'яле й безкорисне проведення часу" [9: 666]. Страшнішою за старість для людини, як вважає Петрарка, є бездіяльність. Як бачимо, мислителю не притаманний страх старості (показово, що він прожив 70 років). Можливо його погляди на старість досить оптимістичні.

Мішель Монтень, роздумуючи про старість в своїх "Дослідах", вважає, що для людини щастям і рідкістю є можливість дожити до старості і померти від виснаження тіла внаслідок глибокої старості: "Вмерти від старості – це смерть нечаста, виключна і незвичайна, це останній рід смерті, можливий лише як самий крайній випадок, і чим більше віддалена від нас така можливість, тим менше підстав на неї розраховувати... Це виключний дар, яким природа особливо нагороджує яку-небудь одну людину на протязі двох-трьох століть, позбавляючи її від небезпек і тягарів, які постійно зустрічаються на такому довгому життєвому шляху..." [10: 160]. Адже, лише обрані помирають від старості. Тобто, філософ вважає, що в старості пізно починати навчатись новому, а потрібно вправно використовувати набуті вміння та навички. Крім того, Монтень поділяє життя людини на етапи, зауважуючи, що найбільше досягнень людина робить до 30 років, а відпочивати вона повинна з 55-60 років: "Щодо мене, то я з повною впевненістю можу сказати, що з цього віку (30 років) мій дух і моє тіло більше втратили, чим набули, більше рухались назад, чим вперед..." [10: 162]. Отже, незважаючи на те, що більшість попередників Монтеня вважали старість періодом розквіту душі (духу), але й тілесного занепадання, він стверджує, що старість перемагає і тіло, і душу людини. Тобто, йдеться про крайній песимізм в оцінці значущості людини похилого віку.

Не обминув увагою тему особливостей віку людини і Френсіс Бекон. У праці "Досліди", протиставляючи юність і старість, приходять до висновку, що добре було б поєднувати ці два вікових періоди, адже кожен з них має свої переваги та недоліки. Однак, філософ все ж залишається прихильником геронтократії, бо сферу моральності він залишає юності, а політична сфера має належати старості [11: 118]. Та, передусім, Ф. Бекон здійснив вагомий вклад в розвиток геронтологічного знання загалом та геронтології зокрема (його вважають засновником англійської школи геронтології). У трактаті "Про достоїнство і збагачення наук" [12: 273] ним виокремлено три обов'язки медицини, один із них – продовження життя. Він твердив, що як і в боротьбі з хворобою, щоб продовжити життя людини, треба попереджувати природне старіння організму, отже, Ф. Беконом запропоновано створити науку про продовження життя людини (фактично, геронтологію). Мислителем виділено три основних шляхи продовження життя: уповільнення процесу зношування, підтримка існування та оновлення того, що почало старіти. Загалом його поради щодо продовження життя людини, на наш погляд, можна звести до поняття "здоровий спосіб життя", з корекцією на уявлення тогочасної медицини про способи відновлення резервів організму людини. Отже, Ф. Бекон один із перших виголосив необхідність наукового підходу до продовження життя людини та вважав, що потрібно боротися не з наслідками старіння людини, а попереджувати їх. Тобто це він вважав передумовою подолання у людини страху старості та полегшеної адаптації людини до такого віку.

Однак, одним із перших визначення страху старості як особливого стану людини дав Еріх Фромм, стверджуючи: "... страх старості є вираженням почуття, часто неусвідомленого, що життя прожите даремно; це реакція нашої совісті на нівечення самих себе" [13: 185]. Але вкажемо, що поняття й досі є термінологічно неусталеним як у філософській, так і психологічній літературі. Крім того, наголосимо, що воно знаходиться на маргінесі сучасної науки.

Отже, дане дослідження трансформації філософських уявлень про старість та страх старості у діахронії дає змогу стверджувати про необхідність подальших досліджень, спрямованих на вивчення соціокультурних аспектів страху старості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гиппократ. Сочинения / Гиппократ ; [пер. с греч. В. И. Руднева]. – М. : Медгиз, 1944. – Т. 2. – 512 с.
2. Платон. Сочинения в трех томах / Платон. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3. – Ч. 1. – 687 с.
3. Платон. Сочинения в 3 т. / Платон. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – 678 с.
4. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель ; [пер. с др.-греч. В. Аппельерота, Н. Платоновой]. – СПб. : Издательская Группа "Азбука-классика", 2010. – 352 с.
5. Цицерон Марк Туллий. Избранные сочинения / Марк Туллий Цицерон ; [пер. с латын. ; сост. и ред. М. Гаспарова, С. Ошерова и В. Смиринна ; вступ. статья Г. Кнабе ; худ. В. Юрлов]. – М. : Худож. лит., 1975. – 455 с.
6. Сенека Луций Анней. Философские трактаты / Сенека Луций Анней. – СПб. : Алетейя, 2000. – 400 с. – (Античная библиотека. Античная философия). Т.1–2. – 2000. – 463 с.
7. Бэкон Роджер. Избранное / Роджер Бэкон. – М. : Издательство Францисканцев, 2005. – 480 с.
8. Данте Алигьери. Малые произведения / Данте Алигьери. – М. : Наука, 1968. – 652 с.
9. Петрарка Ф. Стихи. Сонеты. Размышления / Петрарка. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 1999. – 736 с.
10. Монтень М. Опыты : Судьбы и нравы / Мишель Монтень ; [пер. с фр. А. Бобовича, Н. Рыбаковой]. – СПб. : Издательский Дом "Азбука-классика", 2007. – 288 с.
11. Бэкон Ф. Новая Атлантида. Опыты и наставления / Фрэнсис Бэкон. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 238 с.
12. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах / Ф. Бэкон. – М. : Мысль, 1971. – Т. 1. – 590 с.
13. Фромм Э. Человек для самого себя / Эрих Фромм. – М. : АСТ : АСТ Москва, 2010. – 350 с. – (Психология).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Hippocrates. Sochineniia [Works] / Hippocrates ; [per. s grech. V. I. Rudniova]. – M. : Medgiz, 1944. – T. 2. – 512 s.
2. Platon. Sochineniia v triokh tomakh [Works in Three Volumes] / Platon. – M. : Mysl', 1971. – T. 3. – Ch. 1. – 687 s.
3. Platon. Sochineniia v 3 t. [Works in Three Volumes] / Platon. – M. : Mysl', 1972. – T. 3. – Ch. 2. – 678 s.
4. Aristotle. Poetika. Ritorika [Poetics. Rhetorics] / Aristotle ; [per. s dr.-grech. V. Appel'rota, N. Platonovoi]. – SPb. : Azbuka-klassika, 2010. – 352 s.
5. Cicero Marcus Tullius. Izbrannye sochineniia [Selected Works] / Marcus Tullius Cicero ; [per. s latyn. ; sost. i red. M. Gasparova, S. Osherova i V. Smirina ; vstup. stat'ia G. Knabe ; khud. V. Yurlov]. – M. : Khudozh. lit., 1975. – 455 s.
6. Seneca Lucius Annaeus. Filosofskie traktaty [Philosophic Treatises] / Seneca Lucius Annaeus. – Spb. : Aleteiia, 2000. – 400 s. – (Antichnaia biblioteka. Antichnaia filosofiiia). – T. 1-2. – 2000. – 473 s.
7. Bacon Roger. Izbrannoe [Selection] / Rodzher Bekon. – M. : Izdatel'stvo Frantsyskantsev, 2005. – 480 s.
8. Dante Alighieri. Malye proizvedeniia [Short Works] / Dante Alighieri. – M. : Nauka, 1968. – 652 s.
9. Petrarca F. Stikhi. Sonety. Razmyshleniia [Verses. Sonnets. Thoughts] / F. Petrarca. – M. : RIPOL KLASSIK, 1999. – 736 s.
10. Montaigne' M. Opyty : Sud'by i nnavy [Experiences : Destinies and Morals] / M. Montaigne. – SPb. : Azbuka-klassika, 2007. – 288 s.
11. Bacon F. Novaia Atlantida. Opyty i nastavleniia [New Atlantis : Experiences and Guidance] / Fransis Bacon. – M. : Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1962. – 238 s.
12. Bakon F. Sochineniia v dvvkh tomakh [Works in Two Volumes] / F. Bakon. – M. : Mysl', 1971. – T. 1. – 590 s.
13. Fromm E. Chelovek dlia samogo sebvia [Man for Himself] / Erich Fromm. – M. : AST : AST Moskva, 2010. – 350 s. – (Psikhologiiia).

Матеріал надійшов до редакції 21.03. 2012 р.

Коваль Т. В. Страх старости: историко-философский аспект.

Рассмотрены философские взгляды на старение человека в диахроническом разрезе. Выделены основные аспекты взглядов на процесс старения. Исследована трансформация взглядов на старость человека – от принятия её как природного процесса к попыткам пропаганды активного долголетия. Проанализированы классификации возраста человека, а также философские размышления о возможных причинах старения.

Осмыслены философские аспекты зарождения геронтологического знания как учения о старости.

Рассмотрены первые попытки в философской мысли определить понятие "страх старости".

Koval' T. V. Fear of Age : the Historical-Philosophical Aspect.

The philosophical points of view are considered dealing with the human fear of age in the diachronic aspect. The main aspects of views on the ageism process are pointed out. The transformation of opinions on the human ageism from the age acceptance as the natural process to the propaganda attempts of the active vivacity is researched. The classification of human age as well as the philosophical thoughts on the ageism reasons are analyzed. The philosophical aspects on the gerontological knowledge origin as the study of ageism are viewed. The first attempts in the philosophical opinion to determine the notion "fear of age" are considered.